

A JOG SZEREPE A GAZDASÁGBAN

Sárközy Tamás

DSc, egyetemi tanár
amarill@eik.bme.hu

A jog és a gazdaság közti viszony örökzöld témája a társadalomtudományi irodalomnak. Olyan híres jogászok írtak monográfiát e témáról, mint Rudolf Stammler és Friedrich Carl von Savigny, többször foglalkozott ezzel a témával a jelentős igazgatásszociológus, Max Weber, és egészen más megközelítést hozott a jog gazdasági elemzésével az ún. chicagói iskola Richard Posner vezetésével. A marxizmus az ún. gazdaság az alap, jog a felépítmény teóriával operált, amelyből számos vulgármaterialista megközelítés is származott. A 2008. őszi pénzügyi világválság bizonyos mértékben az amerikai részvénytársasági jog felépítésére, és a tőzsdével való közvetlen összekötésére volt visszavezethető – ez ismét kiélezte a vitát a jog gazdaságban betöltött funkciójáról.

Nyilvánvaló, hogy két önálló, öntörvényű rendszerről van szó, amelyek kölcsönösen tágabbak és egyben szűkebbek is egymásnál. A gazdasági jelenségek egész sora nem részesül jogi szabályozásban, bár természetesen egy gazdasági jelenség sincs örökre kizárva a jogi szabályozásból. A jogi norma magatartásszabályozó eszköz, a gazdaság viszont tele van technikai relációkkal, folyamatszabályozást igénylő normákkal, amelyek viszont távol állnak a jog szemléletmódjától. Másik oldalról a jog számos nem gazdasági életviszonyt is szabályoz, társadalmi viszonyokat, politikai viszonyokat stb.

A szocializmusból a kapitalista gazdasági rendszerre való tranzit e téren is számos új problémát hozott a felszínre. A jog szerepe alapvetően más a polgári demokráciákban, amelyek egyben piacgazdaságok is, illetve a szocialista államokban. A szocialista rendszerre áttérő országok többségére (főleg a Szovjetunió utódállamaiban, illetve a Balkánon) amúgy is az ázsiai termelési mód maradványainak jogi nihilizmusa volt jellemző. Persze a Marx–Engels és Lenin által megjósolt állam és jog elhalása sem következett be 1919 után a Szovjetunióban. Ugyanakkor az 1930-as években létrejött szocialista pártállam államigazgatási állam volt és nem jogállam. A sztálini rendszer klasszikus időszakában a jogász „nadrágos” ember, legfeljebb polgári útítárs, az értelmiségi foglalkozások végére kerül. Természetesen, ahogy Sztálin halála után a szocialista rendszer bomlik, úgy növekszik meg – viszonylagosan – a jog szerepe a szocialista gazdaságban (a ’60-as évektől kezdve megindul a gazdaság jogi szabályozása, megjelennek a szocialista polgári törvénykönyvek), de a tervutasításos rendszer, az egységes és oszthatatlan állami tulajdonjog és a tervszerződések rendszere a jogot meglehetősen formálissá teszik a gazdaságban, immanens sajátosságait nem tudja kibontani. Ebből a szempontból különleges a kádári gulyáskommunizmus és *soft* diktatúra, melyben – különösen az 1968-

as gazdasági reform után – a gazdaság jelentős része törvényi szabályozásban részesül, megjelenik a piaci intézmények jogi szabályozása is – a társasági jog, a versenyjog csírái. Mindez jelentős mértékben megkönnyítette a politikai rendszerváltás után a magyar újkapitalizmus intézményeinek gyors, lényegében 1988–1996 közti jogi szabályozását, lényegében evolutív módon mentünk át a gazdasági jogban a szocializmusból a kapitalizmusba, sőt sok tekintetben Magyarországon a *gazdasági jogi szabályozásban a rendszerváltás ügy másfél évvel megelőzte a politikai rendszerváltást* (1988.: társasági törvény, külföldiek befektetéséről szóló törvény, 1989.: átalakulási törvény, 1990. eleje: értékpapír- és tőzsdetörvény).

A polgári demokratikus állam jogállam, az állami tevékenység is a jog uralma alatt áll. A jog társadalmi szerepe tehát általában igen nagy. Ugyanakkor a gazdaság piacgazdaság, amelyben a magántulajdon dominál. A gazdaságban ezért nem a közérdek joga, a közjog az elsődleges, hanem a *civiljog*, amely a piaci partnerek egyenjogúságán alapul. (Ezt fejezte ki a magyar irodalomban Eörsi Gyula ún. autonóm struktúra elmélete.) Emellett a jog a piacgazdaságban csak *szubszidiáris* szerepet tölthet be – elsődleges a piac „láthatatlan keze”, a piaci önszabályozás. Erős piac azonban csak erős állam mellett lehetséges, a globalizált világ gazdaságban az államnak is versenyképessé kell lennie. Az állam pedig elsődleges eszközként a jogot használja fel a piaci játékszabályok megállapítására, a piac ösztönzésére, adott esetben viszont a piac kiegészítésére és korrigálására.

A gazdaság jogi szabályozása formalizál és stabilizál, módot ad az üzleti kockázat előzetes felmérésére, kiszámíthatóságot, kalkulálhatóságot biztosít a vállalkozók számára. A jog nyilvános, azonos szituációkban a gazdasági

szereplőket egyenlően kezeli. Természetesen gazdasági szereplők működhetnek önszabályozás alapján is, lásd például a tőzsdei önszabályozást, de a tőzsdei ügyleteknek is jót tesz mögöttes jogterületként a szerződéseknek (mondjuk a *Polgári Törvénykönyvben* található) általános szabályozása.

A közjogban, a büntetőjogban a jogi normák imperatívák, azaz feltétlen érvényesülést kívánnak. Más a helyzet a gazdaságot szabályozó civiljogban. Itt a jogszabályok jelentős része *díszpozitív*, azaz eltérést engedő, a gazdasági élet résztvevői (jogi terminológiában a felek) közös megegyezéssel eltérhetnek például a gazdasági szerződésekre vonatkozó szabályok túlnyomó többségétől. A jogszabály *magatartásmintákat* állít fel: általában így kell adásvételi szerződést kötni, egy egyszerű adásvételnél általában ez a szerződés tipikus tartalma. Ha azonban a gazdasági szereplők adott életviszonyaira nem megfelelő a gazdasági jogi mintaszabályzás – például biztosítékokat akarnak kikötni, részletfizetésben állapodnak meg stb. – úgy a felek eltérhetnek a mintegy modell képező jogszabálytól. Egyébként a civiljogban a kötelező jogszabályok jó része sem imperatív, hanem kogens, azaz csak a jogszabálytól való eltérés teszi semmissé. A gazdasági civiljog alapvető szankciója, a kártérítés ugyancsak nem büntető jellegű, hanem *reparatív*, a károsult kárát kell megtéríteni, főszabályként sem többet, sem kevesebbet.

A jog egyébként – jogági, jogintézményi tagoltságánál fogva – alkalmas a gazdasági jelenségek finomítására, *variánsokat* kínál az üzleti döntéshozó számára. Egy ingatlant hasznosítani lehet tulajdonjog jogcímen, haszonélvezeti vagy használati (ún. idegen dologbeli) jogcímen, bérleti kötelmi jogcímen, ellenérték fejében vagy ingyen. Egy állami monopóliumot magánszemély hasznosíthat

hatósági engedély útján vagy koncessziós szerződés megkötésével, illetve esetleg koncessziós társaságba való belépéssel. A jog tehát nem egyszerűen átfordítja a jog nyelvére a gazdasági cselekvéseket, nem egyszerűen tükröz, hanem beviszi a jellegzetes jogi szemléletmódot, a jogi kultúrát, a jogi nyelvet és stílust a gazdálkodási formákba.

Természetesen a jog immanens sajátosságai – például a tradíciók fenntartására való törekvése a stabilitás biztosítása érdekében – adott esetben ütközhetnek a gazdaság flexibilitásával, rugalmasságával. Jogi szemléletmódban a *Polgári Törvénykönyv* az első, egy főkönyvelő számára viszont egy adóhivatali leirat fontosabb a Ptk.-nál. A *gazdasági jogpolitika* „művészete” éppen abban áll, hogy összeegyeztesse e két eltérő szemléletmódot, megfelelő középutat találjon a gazdasági igények és a jogállami szabályozás között.

A jognak természetesen nemcsak az a feladata, hogy magatartásmintákkal segítse a gazdaságot. Sok esetben a jogszabályoknak *ki kell egészíteniük* a gazdasági önszabályozást, sőt *korrigálniuk* is kell a gazdasági élet vadhajításait, a súlyosabb zavarok esetében pedig a gazdasági bírságozással, illetve a gazdasági büntetőjog eszközeivel szankcionálniuk is kell a közérdekellenes, a közjót sértő gazdasági magatartásokat. Erre persze elsősorban nem a megtorlás, a reparáció jegyében, hanem a prevenció, a megelőzés érdekében kell sort keríteni.

Ilyen jellegzetes korrigálási terület a *versenyjog*. A piaci verseny konkurenciaharc, de azt csak tisztességes eszközökkel lehet folytatni. A jog tiltja a tisztességtelen versenycselekményeket, például a megtévesztő reklámot, érvénytelennek nyilvánítja a piacfelosztó-versenykorlátozó kartell-megállapodásokat, engedélyhez köti a bizonyos nagyság feletti

vállalati fúziókat, szankcionálja a gazdasági erőfölénnyel vagy monopolhelyzettel való visszaélést. A szerződések teljesítésénél a feleknek jóhiszeműen kell eljárniuk, az esetleges érdekkonfliktusok ellenére együttműködési kötelezettségük van. Az erkölcsstelen szerződés a jogi megítélés szempontjából érvénytelenséget idéz elő. Általában helytelen a jogszabályok kijátszására törekvő üzleti magatartás, a szerződések teljesítésénél kiskapuk keresése. A jogokkal rendeltetésszerűen kell élni, a joggal való visszaélés tilos.

A társasági jogban a méltányosság jegyében a jog kiépíti az *individuális és kollektív kisebbségvédelem*, valamint a *hitelezővédelem* eszköztárát. Például a kft. és az rt. tagjai (részvényesei) nem felelnek – felszámolás esetén sem – a társaság tartozásaiért, tehát ilyen esetben a hitelezők kielégítetlenül maradnak. Ha azonban a tagok (részvényesek) kiüritik a vállalatot, azt csalárd csődbe viszik, a társasági törvény biztosítja a felelősségátvitelt, tehát a tartozásokat a tisztességtelenül eljáró tagoknak vagy magánvagyonukból kell kielégíteniük, vagy az az új társaság felel a megszűnt társaság tartozásaiért, amelyet a társaságból kivitt vagyonból alapítottak. Az utóbbi évtizedek jogfejlődésében egyre jobban kiépül a társaságok vezető tisztségviselőinek önálló kárfelelőssége is.

Érdekes ebből a szempontból a *jogfejlődés menete*, illetve a *jogkeletkezés* módja is. Jog háromfajta módon keletkezik, nevezetesen *szokásjogi* úton, *bírói precedensjog* alapján, illetve *törvényhozás* (jogszabályalkotás) révén. Lassú, evolutív fejlődés esetén a szokásjog, illetve a precedensjog kerül előtérbe – lényegében így keletkezett Angliában a később a gyarmatosítás révén a világ legnagyobb gazdasági jogrendszere, az angol–amerikai jog. Hasonló volt a helyzet – bár fordított előjel-

lel – az elkésett és felemás polgári fejlődés folytán a német jogcsaládban (ahová stílusjegyeit tekintve a magyar jog is tartozik), azzal a nem lényegtelen különbséggel, hogy az angol jog fejlesztésének középpontjában az *autonóm bíró* áll, míg a német jogcsaládban az *egyetemi-akadémiai elméleti jogfejlesztés* dominált a XIX. században (ún. *Professorenrecht*). Ezzel szemben egy radikális forradalmi változás esetén előtérbe került a törvényhozás. A francia forradalom után a napóleoni törvényhozás tíz év alatt jelentős törvényekkel – például a *Code Civil*, a *Code de Commerce* – teljes mértékben kiépíti a szabadversenyes kapitalizmus gazdasági jogát: törvény előtti egyenlőség, tulajdon szentsége, szerződési szabadság, vétkességi felelősség. A jogrendszeren belül elkülönül a közérdek joga, a *közjog* a magánérdek jogától, a *magánjogtól*, és a XIX. század elején meg a gazdaságot szőröstől-bőröstől a magánérdek körébe sorolták. A gazdaságban pedig viszonylag elkülönül az állampolgárok civil joga a kereskedők szakjogától: nyilván más jogi szabályozás kell a laikusok szerződéseire, mint amikor profi szerződik profival, ez utóbbi kereskedelmi ügyleteket pedig a kereskedelmi törvénykönyv szabályozza a polgári törvénykönyvtől elkülönülten.

A jogi formalizmus egyébként néha csodákat is produkál. Például a felvilágosodás nagy eszméin alapuló francia *Code Civil* a rabszolgatartó római jogot recepiálta az 1800-as évek elején, azt a római jogot, amely a középkorban kolostorok mélyén lappangott, és szerzetes glosszátorok-kommentátorok fejlesztgették. Az ember többé már nem lehet *res corporales*, hanem jogalany. Egyébként pedig az egyszerű árutermelés Rómában ezer év alatt kifejlesztett joga rendkívül alkalmas volt a szabadversenyes kapitalizmus szolgáltára. A másik ilyen csoda, amikor az 1930-as

években Sztálin – gyökeresen szakítva a marxizmus-leninizmus addigi nézeteivel – formálisan átvette a polgári államfelépítést (persze Patyomkin-faluként egy totalitárius pártállamban), és ugyancsak formálisan átvette a szabadversenyes kapitalizmus jogintézményeit: jogi személy, tulajdonjog, szerződés – természetesen a szerződés nem piaci, hanem tervszerződés volt stb.

A polgári állam gazdasági jogrendszerének alapelvei és alapintézményei az utóbbi száz évben sem változtak. Ugyanakkor a társadalmi-gazdasági életben jelentős változások következtek be, amelyhez a jog igyekszik adaptálódni. Ilyen például az állami beavatkozás jogi eszköztárának kiépítése (állami szubvenciók-dotációk joga, állami vállalatok joga), avagy a tömegtermelés-tömegfogyasztás korában az Európai Unió által kifejlesztett fogyasztóvédelmi magánjog. Az amatőr fogyasztót ugyanis védeni kell a professzionista kereskedőóriásoktól. De jogi védelmi eszközök épülnek be a munkaszerződésekbe a munkavállalók javára, egyre fontosabb jogterület a szociális jog, kiépül a környezetvédelem joga stb.

Újabbán a globalizáció és a nemzetközi nagyvállalat-képződés állítja dilemma elé a gazdasági jogot. Kialakulnak ugyanis a transznacionális pénzügyi intézmények, a multinacionális vállalatbirodalmak, a repülő pénzpiac (tőzsde) is nemzetközi. A gazdasági jogrendszerek viszont *nemzeti állami jellegűek* és egymástól elszigeteltek. Miközben a multik blankettaszerződésekkel, szokványokkal (*usances*), mintegy szokásjogként ténylegesen már kialakítottak egy sajátos *gazdasági világ-mikrojogot*, világállam és világkormány hiányában *gazdasági világ-makrojog* nincsen, legfeljebb az olyan államintegrációk, mint az Európai Unió próbálnak harmonizálni több-

kevesebb sikerrel. A fiskális turbó- vagy szuperkapitalizmus dübörög, a jogi korlátok még esetlegesen; mint a 2008-ban kirobbant pénzügyi, bank-, tőzsdei világválság egyértelműen jelzi, a nemzeti állami jogi szabályozások egyáltalán nem elégségesek a transznacionális gazdasági folyamatok kordában tartására.

A jogalkotással azonban csínján kell bánni, adott esetben több kárt okoz, mint hasznot. Az ún. *minőségi jogalkotáshoz* nemcsak a jogszabályok technikai színvonala tartozik, hanem a *jogi túlszabályozás leküzdése is*. A gazdaságot a jog nem kötheti gúzsba, a felesleges bürokratikus adminisztratív terhek gátolják a gazdaság fejlődését. Holland kutatások szerint a vállalkozók adminisztratív terheinek 10%-os csökkentése kb. 2%-os adócsökkenéssel egyenértékű. A jogrendszert karban kell tartani, és az elavult felesleges jogszabályokat hatályon kívül kell helyezni. (Ezt hívjuk ún. *múltra irányuló deregulációnak*.) Ugyancsak súlyos hiba a jogrendszer „rángatása”, a jogszabályok állandósult módosítgatása, olyan jogszabálysörnyek kialakítása, mint például most nálunk az államháztartási vagy a felsőoktatási törvény, amelyeknek szinte minden szakaszát már módosították. Régi igazság, hogy egy rossz jogszabály is többet ér, mint egy állandóan változó jogszabály. A törvénynek le kell ülednie a társadalmi tudatban, csak akkor tud hatni, csak akkor tud a jog ténylegesen megvalósulni.

A *jog hatékonyságának* egyik alapvető tényezője a megfelelő jogszabály-előkészítés. Az ún. *jövőre irányuló dereguláció* alaptétele, hogy előre fel kell mérni a leendő törvény társadalmi-gazdasági hatásait, előnyeit-hátrányait, költségvonatát. A jogalkotás hatástanulmányokkal való alátámasztásától, a költségek matematikai módszerekkel való gazdasági elemzésétől persze az állami szervek ir-

tóznak, kellő felkészültségük sincs hozzá, igyekeznek elszabotálni, hiszen még az is kiderülhet, hogy a politikai indíttatással kiadandó jogszabály esetleg felesleges. Modern gazdasági jogalkotás azonban nincs hatásvizsgálatok nélkül, különben *ex hasimus* jogalkotásnak is nevezhető.

A gazdasági jognak tehát *biztonságot* kell adnia a gazdaság szereplői számára, és ehhez a stabil jogrendszeren túlmenően hozzátartozik a *jogalkalmazói jogbiztonság* is. A jog ugyanis nemcsak szabályoz, hanem *jogvitarendezési mechanizmust* is rendelkezésre bocsát. A gazdasági jog specialitása, hogy nemcsak állami bíróságokat biztosít a gazdaság szereplői számára, hanem – a gazdasági önvitarendezési-becsületbírósági mechanizmusokhoz közelítő – *kereskedelmi választottbírói lehetőségeket* is nyújt részükre. Forradalmi időkben, illetve rendszerváltozások idején érhetően a jogalkotás kerül előtérbe, jogalkotási hajrá kezdődik, sok a személyi-tárgyi előfeltetelek nélkül kibocsátott, programadó, ún. húzó jogszabály. Ugyanakkor a rendszer konszolidációja után érhető módon a *jogalkalmazás* kerül előtérbe. A jogállamiság, a jogbiztonság elképzelhetetlen magas szintű ügyvédi-jogtanácsosi munka, illetve magas szintű bírói tevékenység nélkül. A bírói jogalkalmazásban pedig biztosítani kell a kellő jogegységet, másként nincs jogbiztonság. Az államnak továbbá gondoskodnia kell a gazdaság szereplői számára megfelelően *közhiteles és nyilvános nyilvántartásokról* is – cégnyilvántartás, telekkönyv. Ugyanakkor a nyilvántartások nyilvánosságát össze kell egyeztetni a személyei adatok védelmével. Új jogterületként alakul ki ezért az ún. *adatvédelmi jog*.

A vállalkozói jogbiztonsághoz a viszonylagos jogalkalmazási *gyorsaságnak* is hozzá kell járulnia. Ahogy egyre jobban kialakul az

elektronikus kereskedelem, úgy ki kell fejlődnie az elektronikus közigazgatásnak és az elektronikus bírói jogalkalmazásnak is. E téren jelentős változások mennek folyamatosan végbe. Például 2008-ban bevezettük a kötelező elektronikus cégeljárást. Míg tizenöt évvel ezelőtt akár egy évig is eltarthatott, hogy egy vállalkozó a piacra tudjon lépni, azaz, hogy vállalkozását céggként a cégbíróóság bejegyezze, ez ma egy nap alatt megtörténhet.

A rendszerváltozás folyamatában nyilván nem alakulhatott ki még viszonylagosan sem

egységes gazdasági jogtudat, szocialista remiszcenciák keverednek vadkapitalista tendenciákkal. Ahogy azonban a rendszerváltozás folyamata lezárul (Magyarországon ezt 2011-ben az új *Polgári Törvénykönyv* fogja legitimálni), úgy kell fokozatosan kialakulnia egy új gazdasági jogtudatnak, vállalkozói jogi kultúrának is.

Kulcsszavak: *jog, jogalkotás, gazdaság, kereskedelem, verseny, hatékonyság, felelősség, kartell, politikai rendszer, vitarendezés*

